

ЎЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ХАЛЫҚ
БИЛИМЛЕНДИРИҮ МИНИСТРЛИГИ

ӘЖИНИЯЗ АТЫНДАҒЫ НӨКИС МӘМЛЕКЕТЛИК
ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ИНСТИТУТЫ

«Әдеп-икрамлылық - мәнауият өзегі» атамасындағы
Республикалық илимий-теориялық конференция

МАТЕРИАЛЛАРИ

«Одоб-ахлоқ - маънавиятнинг ўзаги» мавзусидаги
Республика илмий-назарий анжуман

МАТЕРИАЛЛАРИ

Нөкис-2017

ДИН ПСИХОЛОГИЯСИНИНГ ТАДҚИҚОТ МЕТОДЛАРИ

Абдикеримов А. - Социал-гуманитар пәһилерди оқытыў методикасы
(руўхыйлық тийкарлары) қәнигелиги 2-курс магистранты

Методика бир-бири билан узвий боғлиқ бўлган, илмий тадқиқотларда қўлланиладиган ўзаро кетма-кетлик ва боғлиқликга эга, аниқ илмий хулосаларга пойдевор бўладиган конкрет амаллардир (методлардир). Аммо, аксарият ҳолларда техника, процедура, метод каби ҳатти ҳаракатлар системаси сифатида ҳам келтирилади²¹. Дин психологиясининг предметини ўзига ҳос хусусиятларини интерпретацияси²² илмийликни талаб қилади. Илмий метод, эмпиризм, скептицизм²³ ва систематик тадқиқотларни умумлаштирувчи хусусиятига эга бўлиши керак.

Дин психологиясининг муҳим методларидан бири кузатиш методидир²⁴. Бу метод диндор шахс ва гуруҳлар, уларнинг фаолияти, қарашлари, ибодатларини тадқиқ қилишда қўл келади. Аммо, бу метод фақат ташқи жиҳатларни ўрганишда қўлланилади. Шунинг учун ҳам ушбу метод ёрдамида йиғилган материаллар бошқа метод хулосалари билан биргаликда ўрганилади. Кузатишни тўғри ташкил қилиш тартибга солинган ва аниқ ишлаб чиқилган режа асосида амалга оширилади²⁵. Бу метод табиийликка таянган ҳолда, ўрганилаётган шахс ёки гуруҳнинг ҳеч қандай фаолиятига ташқаридан таъсир ўтказмаслиги керак. Аниқланган маълумотлар икки ва бир нечта тадқиқ этилаётган объектлар билан (индивидуал шахс, диний жамоалар, турли конфессиялар ва ҳ.к.) қиёсланиб ўрганилади. Масалан: диний раҳнамониң жамоага таъсири ёки унинг жамоадаги ўрнини ўрганишни олайлик. Бу масалани амалга ошириш учун тадқиқотчи икки ёки бир неча жамоадаги раҳнамолар фаолиятини кузатади (аниқ хулосага келиш учун иложи борича бир хил конфессия бўлиши керак). Натижада улардан бири одамларга эмоционал таъсир ўтказиб, ўз фикрини сингдириш хусусиятига эга бўлиши, иккинчисида бундай хусусиятлар мавжуд эмаслиги кузатилади. Яна бир мисол, ибодат ва маросимлар психологиясини ўрганишда кузатиш методини қўллаш орқали, диний жамоалар ҳаётида турли ижтимоий омиллар ҳақида илмий хулосалар чиқариш мумкин²⁶.

Кузатиш методини бир неча турлари мавжуд бўлиб, тўғридан тўғри; иккиламчи; очиқ ёки ёпик; аниқ мақсадга йўналтирилган, систематик ва бошқа кузатувлардир²⁷.

Тўғридан тўғри кузатишда шахснинг реакциялари, эмоциялари, жамоадаги феъл атвори, ўзини тутиши кузатилса, иккиламчи кузатувда биринчисидан тўлиқ маълумотга эга бўла олмаганда қўшимча манбалардан (хужжат, анкета, биография, аудио- ёки видеотасмалар) фойдаланган ҳолда амалга оширилади.

²¹ Ядов В.А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности. – 3-е изд., испр. Москва. 2009. – С. 52.

²² Интерпретация-тушунтириш, изохлаш.

²³ Скептицизм- ҳар бир нарсага ишончсизлик билан қараш.

²⁴ Сафронов А.Г. Психология религии: Монография. Киев: Ника-Центр, 2002. – С. 64.

²⁵ Ардашкин И.Б. Психология религии. СПб.: Томск, 2007. – С.259.

²⁶ Ардашкин И.Б. Психология религии. СПб.: Томск, 2007. – С.260.

²⁷ Hay D. Social anthropology and the psychology of religion. // Advances in the Psychology of Religion. / International series in experimental social psychology. / Series Editor: M.Argyle. – University of Oxford, 1985. – P.135.

Дин психологиясининг методларидан яна бири хужжатларни ўрганиш хисобланади. У. Джеймс «Диний эътикод турфалиги»²⁸ асарини ёзиш жараёнида қўллаган. Шунингдек, бу соҳадаги кўпгина олимлар ҳам ўз тадқиқотларида, диндор кишилар, зоҳидлар, каландар, дарвеш ва фолбинларнинг кундаликлари, автобиографиялари, қўлёзмаларини ўрганганиб самарали натижаларга эришганлар. Бундан ташқари, бадий ижоднинг тасвирий санъат кўринишлари ҳам тадқиқот учун таҳлил материаллари бўла олади. Масалан, ибтидоий жамоа тузуми вакилларининг эътикод психологияси, рухий кечинмалари ҳақида, тарихий археологик қазилмалардан маълум бир даражада маълумот олиш мумкин. Бундай хужжатлар диншунос-психолог учун иш жараёнида аз қотиши тажриба жараёнларида ўз ифодасини топган. Бу борада хужжатлардан объектив хулоса чиқариш учун, субъектив далилларга танқидий нуқтаи назардан ёндашув зарурлигини ва қиёс методидан фойдаланиш муҳимлигини эсдан чиқармаслик лозим.

Дин психологиясида худди дин социологияси сингари сўров методидан ҳам кенг фойдаланилади. Эътикод қилувчилар орасида сўровнома икки хил тарзда ўтказилади. Яъни, оғзаки интервью ва ёзма анкета тарзида.

Анкеталар аввалдан тайёрланган савол ва жавоблардан ташкил топган бўлиб, умумий социологик жараёнлар, тенденцияларни ўрганишда аниқ хулосаларга келиш ва статистик ишловни осон амалга ошириш учун кенг фойдаланилади. Ундан фарқли ўларок интервью методи эса аввалдан тайёрланган саволларни талаб қилмайди. Аммо, жавоб берувчи шахс уялмасдан самимий жавоб бера оладиган ва аниқ хулосаларга келишга ёрдам берадиган, аниқ режага йўналтирилган саволлар бўлиши шарт. Муаммо эътикод масаласи билан боғлиқ бўлганлиги туфайли бу ерда диншунос фикри муҳимдир. Шунинг ҳам таъкидлаб ўтиш жоизки стереотип²⁹ савол жавоблардан бир хулосага келиш кийин. Шунинг учун бу методни бир неча методлар билан биргаликда қўлланилгани маъқул.

Эксперимент методи ҳам кенг қўлланиладиган методлардан хисобланиб, ҳар бир тадқиқотчи амалиётида турлича бўлади. Дин психологиясида илк бор бу методни К.Гиргензон тадқиқ этган. Кейинчалик бу метод К.Грюн ва С.Гроф томонидан қайта ишлаб чиқилиб тўлдирилган. Масалан, эксперимент методидан тадқиқотчи тадқиқот ўтказилаётган кишидан диний матнларни ўқиши ва маъносига, сўзларни эмоционал таъсирига эътибор беришга таянади³⁰. Ушбу методда ҳам мутахассис диний матнларни билиши талаб этилади. Чунки, аввалдан тайёрланган диний матнларнинг моҳиятини англамай туриб, уларни ўзга инсонга таъсирини аниқ равшан билиб бўлмайди.

Дин психологиясида муҳими, методлар комплексини тўғри қўллаш билиш, аниқ илмий хулоса ва натижаларни бериши шубҳасиз.

Юқорида келтириб ўтилган методларнинг барчасини ижобий ва салбий тарафлари мавжуд. Дин психологияси мураккаб фан бўлганлиги сабаб, уни ўрганишда кўп фанларнинг методларидан ҳам кенг ва самарали фойдаланиш мумкин. Бундан ташқари дин психологиясида замонавий муаммоларга³¹ қўлланиладиган методлар ҳам мавжуд бўлиб, махсус экспериментал

²⁸ Джеймс У. Многообразие религиозного опыта. – Москва, 1993. – С.31.

²⁹ Стереотип- бир қолип, киска бир хил.

³⁰ Абдурахманов Ф., Абдурахманова З. Дин психологияси. Ўқув методик қўлланма. Т.: 2011. – Б.10

³¹ Целикова В.В. Психологические механизмы влияния на личность в культе // Журн. практ. психолога. – 1996. –

психология бўйича махсус тайёргарликни талаб қилади³². Техника тараққиёти даврида назарий методларга замонавий техниканинг уйғунлашуви ижобий натижа беради. Шунинг ҳам таъкидлаб ўтиш жоизки, методларнинг минглаб тури мавжуд бўлиб, бирини биридан устун қўйиб асосийсини белгилаш нотўғри. Ҳар бир метод қўлланилаётган мақсадга, вазифага, замон ва маконига, махсус режага кўра қўлланилиши самарали натижа бериб кўзланган мақсадга етиштиради.

Дин психологиясини ўрганишда турли методлардан фойдаланиш мумкин. Зеро, кўзланган натижага эришиш учун қўйилган мақсад, вазифа, ўрганилаётган давр ва маконни ҳисобга олган ҳолда ўзига хос методларни қўллашни талаб қилади. Шунинг учун методларнинг бирини биридан устун қўйиб асосийсини белгилаш нотўғри.

ҒАРЕЗСИЗ ӨЗБЕКСТАНДА ДИНИЙ ТУРМУС

Шразов А. - ҚРХБХҚТҲОҚА институты Социал-экономикалық пәнлер кафедрасының аға оқытуышысы

Хўждан еркинлиги ҳам диний шөлкемлер мәселеси социаллық турмыста барқулла аҳмийетли ҳам қыйын мәселе болып келген. Демек, онын тийкарында шахстың ҳуқықы, демократия, эдалатсүйиўшилиқ ҳам инсансүйиўшилиқ сыяқлы үлкен социаллық, сиясий, ҳуқықый ҳам әдеп-икрамлылық түсиниклер жатады. Хўждан еркинлиги адамлардың руўхый әлемине, онын саламат ҳам бәркамаллығына үзликсиз тәсир көрсетеди.

1992-жылда қабыл етилген Өзбекстан Республикасының Конституциясының 31-статьясында хәр бир пуқара ушын хўждан еркинлиги ҳуқықының кепилликке алыныўы тәбийий жағдай. Және бир аҳмийетли тәрәпи – кейинги жылларда мәмлекет пенен диний шөлкемлер ортасындағы өз ара қатнасықларда салмақлы өзгерислер жүз бермекте. Диннің жәмийеттеги орны тикленбекте. Диний бирлеспе ҳам шөлкемлердин искерлик жүритиўине имканият жаратылмақта. Бир қатар тарийхий объектлер диний шөлкемлер ықтыярына өткерилди, жаңа мешитлер ашылмақта. Диний шөлкемлердин халық аралық байланыслары күн сайын кеңейип бармақта.

Хәр қандай жәмийеттин раўажланыў барысында белгили бир тәртип қағыйдаларга тийкарланып ҳам бойсынып жасап келеди.

Өзбекстан Республикасы өз ғарезсизлигин қолға кириткен дәслепки күнлерден баслап ақ мәмлекетимизде улыўмаинсаный, миллий, диний кәдирияларға болған итибарды кең мәниде қәлиплестирип, олардың хәр бириниң орнын белгили бир улыўма жәмийетлик нызам қағыйдалар тийкарында әмелге асырыў нызамлылықларын жаратты ҳам еркин ҳуқықый тийкарларын жаратты. Ал бул нызам қағыйдалар болса, мәмлекетимиздин бас нызамы Конституцияда анық етип белгилеп қойылды. Мәселен; Өзбекстан Республикасы конституциясының статьяларына нәзер таслайық:

³² Сафронов А.Г. Деструктивные культы и деструктивные методы воздействия на психику // Вестник ХДУ №460: 36. наук, пр.Харюв. ХДУ, 1999.С.113-115.

Г.Сапарова, Г.Каипова Ислам руўхыйлығының әдеп-икрамлық тәрбиялық әхмийети.....	125
А.Аметов Руўхыйлықтың жәмийет турмысында тутқан орны хәм әхмийети.....	127
З.Сапарниязова Ислам дининде әдеп-икрамлылықтың орны хәм әхмийети.....	128
О.Yusupov, A.Uzakov, A.Tursinbetova Qubla Aral boyindag'ı muqaddes o'rinlar (Ha'Rim ata) haqqında.....	129
Ш.Танимов Ватанимиз тинчлигининг маънавий-ахлоқий асослари.....	133
Қ.Алымов Мийрим -шәпәәт-инсанийлық пазыйлетлердиң ең ағласы.....	134
Б. Қ.Турганов Урта аср хунармандчилигининг ахлоқий манбалари.....	136
С.Ерназарова Ғаззалий шығармаларында ислам шәрияты хәм мәнәуиятының уйғынласыўы.....	139
А.Абдикеримов Диний дәстүрлер, олардың әдеп-икрамлықтағы тутқан орны.....	141
Я.Абдуллаева, А.Абдуллаев, А.Абдуллаева Маънавият ва қадрият масалаларини ўрганишнинг айрим усуллари.....	144
Б.Бекниязов Халық аўыз еки дәрәтпелериниң жас әўлад тәрбиясындағы әхмийети.....	145
Т.Ғашиев Жасларлар тәрбиясында диний фанатизмге қарсы идеологиялық иммунитет пайда етиў усыллары.....	147
С.Ерназарова Яссаўийдиң «Дийўаны хикмет» шығармасында руўхый, әдеп-икрамлық көз-қарасларының сәўлелениўи.....	149
Мырзабекова Г. Баслаўыш класс оқыўшыларын әдеп-икрамлылықка тәрбиялаў мәденияты.....	150
Қ.Алымов Суфийлик таълимотида таълим-тарбия масалалари.....	152
Б.Есемуратова Ислам дининде әдеп-икрамлылық мәселеси.....	154
П.Дабылов И.Юсупов шығармаларында хўждан тазалығы хәм әдеп-икрамлылық мәселелериниң лирикалық қахарман образы арқалы сәўлелениўи.....	155
А.Абдикеримов Дин психологиясиниң тадқиқот методлари	158
А.Шразов Ғәрәзсиз Өзбекстанда диний турмыс	160
Ш.Танимов Авестода маънавий-ахлоқий қарашлар.....	162
С.Ерназарова Абдулла Авлонийдиң руўхый, әдеп-икрамлық көз-қараслары.....	164

4.СЕКЦИЯ

ҒӘРӘЗСИЗ ӨЗБЕКСТАНДА РУЎХЫЙЛЫҚ ХӘМ ӘДЕП-ИКРАМЛЫЛЫҚ ТӘРБИЯНЫҢ АКТУАЛ МАШҚАЛАЛАРЫ

М.Тлеўмуратов, Г.Ғасполатова Бердақ шайыр хәм ҳақыйқатлық.....	166
З.Есназарова, Э.Асаматдинов Мустақиллик йилларида Ўзбекистон Республикасиниң таълим соҳасидаги ислохатларниң ривожланишида Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.А.Каримовниң тутқан ўрни.....	168
Р.Баўетдинов Миллий идея – еркин хәм параўан турмыс қурыў факторы сыпатында.....	170
Г.Караманова Наўайы шығармаларында уллы инсанийлық пазыйлетлер.....	172